

एचआयव्ही/एड्स लक्ष्यगट हस्तक्षेप प्रकल्प व स्थलांतरीत कामगार

संशोधनकर्ती

कु. श्वेता बळवंतराव भुते

(MSW, M.Phil)

आधुनिक वैद्यकिय विज्ञानात दूरदृष्टी बरोबर मागे वळून बघण्यालासुध्दा तितकेच महत्व असते. वर्तमानातील ज्ञानाच्या प्रकाशात गतकालातील घटना तपासून पाहून भविष्याबद्दल जागृत होणे हा आधुनिक वैद्यकिय विचारसारणीचा एक भाग आहे. एड्स ची लक्षणे समजु लागल्या बरोबर अश्याच प्रकारचे निदान न झालेल्या रुग्णापुर्वी होऊन गेले होते का? हे तपासण्याचा प्रयत्न संशोधकांनी केला सन १९८१ साली अमेरिकेमध्ये एड्सचा पहिला रुग्ण आढळून आल्यानंतर एचआयव्ही चा प्रसार जगामध्ये फारच झपाट्याने झालेला आहे. व या रोगाला युवापिढी मोठ्या प्रमाणावर बळी पडत आहे. एड्स आजार जातपात, स्त्री-पुरुष, गरिब - श्रीमंत, शहरी ग्रामीण, वयोगट इत्यादी भेदभाव करित नसून हा आजार कोणालाही होऊ शकतो. संयुक्त शब्दाच्या अंदाजानुसार डिसेंबर ९८ अखेर एकुण ३३४ लाख व्यक्तींना एचआयव्ही विषाणुची बाधा झाली असून जवळपास १५ लाख एचआयव्ही बाधीत व्यक्ती ० ते १४ वयोगटातील होते.

स्थलांतरीत कामगार इतरापेक्षा दिर्घ कालावधीसाठी स्थलांतरीत होतात. त्यांना एचआयव्ही चा धोका अधिक असल्याचे दिसून आले. कझाकिस्थानच्या अल्मारी येथिल नर व मादी बाजारातील कामगारांपैकी जास्त काळ स्थलांतरण करण्याचा एल-बॅसल यांनी अधिक लैंगिक भागिदार असल्याचे सांगितले. पुरुषामध्ये एचआयव्ही च्या संसर्गाचा प्रसार घरापासुन दिर्घकाळ दूर राहणाऱ्या मुळे अधिक वाढण्याची शक्यता असते. भारतात एचआयव्ही चा संसर्ग झालेल्या जीवित व्यक्तींची संख्या अंदाजे ५० लाखापेक्षा अधिक आहे. एचआयव्ही च्या

प्रमाणाचा विचार केल्यास भारताचा क्रमांक दुसरा आहे. दक्षिण आफ्रिका या बाबतीत प्रथम क्रमांकावर आहे. भारत सध्या नाजुक अशा वळणावर आहे. जिथे एचआयव्ही चं प्रमाण वाढण्याची शक्यता खुप जास्त आहे. पण मोठ्या प्रमाणावर सुरु असलेल्या प्रतिबंधात्मक उपायांमुळे रोगाचा धोका टाळता येऊ शकेल. जगातील सर्वाधिक लोकसंख्या असलेल्या देशामध्ये भारत दुसऱ्या क्रमांकावर आहे. त्यामुळे भारतात एचआयव्ही/एड्सच्या प्रमाणात किंचीत वाढ झाली तरी परिणामी जागतीक स्तरावरील एचआयव्ही/एड्स चे प्रमाण लक्षणीयरित्या वाढेल.

चंद्रपुर जिल्हा हा औद्योगिक क्षेत्र म्हणुन प्रसिध्द आहे. त्यामुळे इथे येणाऱ्या - जाणाऱ्या लोकांची संख्या ही भरपुर प्रमाणात असते. त्याचप्रमाणे शहराची प्रगतीसुध्दा चांगल्या प्रकारे झालेली आपल्याला दिसत आहे. त्यामुळे चंद्रपुर जिल्हा हा एचआयव्ही मध्ये सुध्दा प्रभावीपणे समोर गेलेला आहे. त्याचे कारण फक्त स्थानांतरीत होणारे लोक तसेच एचआयव्ही/एड्स बद्दल माहीती असुन कंडोम वापरण्यात आवश्यकता वाटत नसलेल्या लोकांमुळे एचआयव्ही च्या रूग्णांची संख्या आपल्याला दिसत आहे. अनेक अभ्यासात स्थलांतरीत कामगारांमध्ये मर्यादित कंडोमचा वापर आडळतो सांस्कृतीक निकष, आरोग्य, विश्वास, अक्षम निर्णय आणि कंडोम मिळविण्यात अडचन असे निदर्शनास आले. दक्षिण ऑफ्रिकेतील अंतर्गत स्थलांतरीत खाणी कामगारांसाठी विनामुल्य पुरवठा उपलब्ध असुनही कंडोमचा वापर कमी नोंदविला आहे. कार्यकर्ती ही एचआयव्ही या विषयाबाबत

अतिशय आवडीने आणि गंभीरपणे वाढणाऱ्या रुग्णांची संख्या याबद्दल शोधण्याच्या उद्देशाने या विषयाकडे विशेष लक्ष कार्यकर्त्यांकडून देण्याचा प्रयत्न करण्यात येणार आहे. एचआयव्ही रुग्णांमध्ये लग्न समारंभासारख्या कार्यक्रमातून घरचा आणि नातेवाईकांच्या ईच्छेप्रमाणे लग्न करून एचआयव्ही संक्रमित लोकांची संख्या १० लाख एवढी झालेली आहे. लग्नासारख्या आनंददायी कार्यक्रमातून लग्न पती किंवा पत्नी संक्रमित होत असेल तर लग्न करण्यापूर्वी एचआयव्ही टेस्टिंग विषयी विचार करण्याची गरज प्रत्येक युवक – युवतीला असायलाच पाहिजे. कारण आनंददायी कार्यक्रमातून आनंद शोधण्याचा प्रयत्न करताना दुःख मिळते आणि त्यापासून आपण स्वतःला आणि कुटुंबाला सावरू शकत नसु तर एचआयव्ही सारख्या भयानक आजाराकडे विशेष लक्ष केंद्रीत करणे अत्यंत आवश्यक आहे. असे प्रत्येक युवकाला वाटते. यासाठीच कार्यकर्ती हा युवक – युवती आणि एचआयव्ही/एड्स या विषयावर प्रभावीपणे प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न कार्यकर्ती स्वतःच्या आणि राष्ट्राच्या प्रगतीमध्ये हातभार लावणार आहे.^{३,५}

उत्तरदात्यांचे मुळ वास्तव्यापासून स्थलांतरीत होण्याची स्वरूप

स्थलांतरीत कामगारकरिता राबविण्यात येणाऱ्या एचआयव्ही/एड्स लक्ष्यगट हस्तक्षेप प्रकल्पाबाबत लाभार्थाच्या प्रस्तुत अध्ययनात उत्तरदात्यांचे वास्तव्याचे ठिकाण या संकल्पनेचा समावेश करण्यात आलेला आहे. या संकल्पनेत १) शहरी २) ग्रामीण ३) आदिवासीया चलांचा समावेश करण्यात आलेला आहे ते खालील प्रमाणे दिलेले आहे.

कुटुंबाचे वास्तव्य हे काहिंचे शहरी तर काहिंचे ग्रामीण ठिकाणी असते. आर्थिक व अन्य गरजांसाठी नौकरी करिता, व्यवसाय करिता आपल्या कुटुंबाला आपल्या घराला व समुदायाला सोडून जावे लागते. व्यक्ती हा लाहानपणापासून एकटाच जिथे स्थलांतर करतात. समुदायात राहिला तर त्याच्या मनावर त्या समुदायातील प्रथा किंवा संस्कार दिसून येतात. याकरिता संशोधकत्यांनी मुळ

वास्तव्याचे ठिकाण जाणून घेण्याकरिता वरील प्रश्नांचा अंतर्भाव करण्यात आला आहे.^२

अध्ययनाचे उद्दिष्टे :-

१. उत्तरदात्यांचा मुळ निवास्थानापासून जास्तीत जास्त काळ लांब राहण्याची परिस्थिती व अती संवेदनशील वर्तन अभ्यासणे.

उपकल्पना/ गृहितकृत्य :-

१. उत्तरदात्यांचा मुळ निवास्थानापासून जास्तीत जास्त काळ लांब राहण्याच्या परिस्थितीचा व अती संवेदनशील वर्तनाशी सकारात्मक संबंध आहे.

संशोधन आराखडा :-

संशोधन आराखडा ही शास्त्रीय सामाजिक संशोधनाची एक प्रमुख पायरी आहे. कोणतेही कार्य व्यवस्थितपणे पार पाडण्यासाठी सर्वप्रथम त्या कार्याचा आराखडा तयार करावा लागतो. त्या कार्याचे पध्दतीशीर नियोजन, त्याची रूपरेषा आणि मांडणीचे स्वरूप निश्चित व स्पष्ट करावले लागते. यालाच आराखडा तयार करावा लागतो. आराखडा बनविणे म्हणजेच कार्ययोजना आखणे होय. आराखड्यामुळे संशोधनात सुसूत्रता येते. वेळ शक्ती पैसा यांचा अपव्यय होत नाही. संभाव्य अडचणीची जाणी होते. त्याचे निराकरण करण्यापूर्वी तयारी करता येते.

व्याख्या :- ऐकॉक च्या मते “निर्णय क्रियावित करण्याची स्थिती येण्यापूर्वीच निर्णय निर्धारित करण्याच्या क्रियेला आराखडा असे म्हणतात.”

- १) परिचयात्म किंवा अन्वेषनात्मक आराखडा
- २) वर्णनात्मक आराखडा
- ३) निदानात्मक आराखडा
- ४) प्रयोगात्मक आराखडा

वरील आराखड्यापैकी वर्णनात्मक आराखडा व अंशतः निदानात्मक आराखडा प्रस्तुत अध्ययनासाठी वापरण्यात आला आहे.^४

नमुना निवड :-

समुहातील सदस्य निवडून त्यांची माहिती प्राप्त करणे व ही माहिती समुहाची आहे हे समजणे म्हणजे नमुना निवड पध्दती आहे. या पध्दतीमुळे वेळ, श्रम, पैसा याची बचत होते.

संशोधन क्षेत्रामध्ये समाविष्ट असलेले एकुण लाभार्थी मधुन काही लाभार्थीची निवड संशोधनकर्त्याला आपल्या संशोधनात करावे लागते. या पध्दतीलाच नमुना निवड पध्दती असे म्हणतात.

नमुना विश्व किंवा समग्रातुन निवडलेला एक भाग असतो. सामाजिक तथ्य गोळा करण्यासाठी त्या समाज किंवा समुहाचे सर्व सदसस्यामधुन एककाकडून संपर्क स्थापना नमुना निवड पध्दती करणे आणि त्याच्याकडून तथ्य संपादन करणे शक्य होत नाही म्हणुन एक वेळी पध्दतीचा स्विकार केला जातो. या पध्दतीचा नमुना निवड पध्दती म्हणतात.

व्याख्या :- गुड आणि हॅट यांच्या मते “नमुना आपल्या नावा प्रमाणे विस्तृत समुहाचा लघु प्रतिनिधी आहे.”

नमुना निवड पध्दतीचे प्रकार :-

नमुना निवड पध्दतीचे दोन प्रकार आहे.

- १) संभाव्यता नमुना निवड
- २) गैरसंभाव्यता नमुना निवड

उत्तरदात्यांचे मुळ वास्तव्यापासून स्थलांतरीत होण्याच स्वरूप दर्शविणारी सारणी

अ.क्र.	उत्तरदात्यांचे मुळ वास्तव्य	वारंवारीता	शेकडा प्रमाण
१	शहरी	१४०	३५
२	ग्रामीण	१८०	४५
३	आदिवासी	८०	२०
	एकुण	४००	१००

वरील सारणीवरून असे निदर्शनास येते की, एकुण ४०० उत्तरदात्यांपैकी शहरी वास्तव्य करणारे उत्तरदाते १४० असुन त्यांचे शेकडा प्रमाण ३५ आहे. तर ग्रामीण भागात वास्तव्य करणारे १८० असुन त्यांचे शेकडा प्रमाण ४५ आहे. आणि सर्वात कमी आदिवासी भागात

वास्तव्य करणारे उत्तरदाते ८० असुन त्यांचे शेकडा प्रमाण २० आहे.

यावरून असे स्पष्ट होते की, जास्तीत जास्त उत्तरदाते हे ग्रामीण भागात वास्तव्य करणारे १८० असुन त्यांचे शेकडा प्रमाण ४५ आहे. कारण ग्रामिण भागातील कामगारांना उदरनिवाहाची व रोजगाराची संधी उपल्पब्ध नसल्यामुळे स्थलांतरीत होऊन उदरनिवाहाकरिता रोजगाराच्या संधी प्राप्त करून घेण्याचा प्रयत्न करित असल्याचे स्पष्ट होते.

संदर्भ ग्रंथ :-

- 1) बोधनकर सुधीर सामाजिक संशोधन १९६५
- 2) डेविड अल्का किशोरा अवस्था विवाह ऐवम पारिवारीक जिवन
- 3) जिल्हा एड्स प्रतिबध व नियंत्रण समिती सभा, जिल्हाधिकारी कार्यालय, चंद्रपुर १२ऑक्टोबर २०११
- 4) प्रदिप कुमार २००९
- 5) Weine Stevan M. and Kashuba Adrianna B. Labor Migration and HIV Risk: A systematic Review of the Literature